

ПО ВЪПРОСИТЕ НА СЪДЪРЖАНИЕТО И ФОРМАТА В ИЗКУСТВОТО

Известният съветски изследовател В. Ванслов излезе с две книги, посветени на някои от основните категории на марксистко-ленинската естетика — „Съдържание и форма в изкустве“ и „Проблема прекрасного“. Не е трудно да се разбере, че в сегашния етап на засилена борба между различните течения в естетиката, тези книги придобиват особено значение. Много от въпросите на естетиката, които бяха заобикаляни в близкото минало или се разглеждаха само като илюстрация на общофилософските категории, сега са предмет на сериозни монографични изследвания. И двете книги на Ванслов имат характер на опит да се навлезе в специфичната сфера на естетиката, да не се заобиколят подводните камъни, да се сложи пръстът на раната. Ванслов не избягва и полемиката. И това е хубаво, макар че в полемичното си увлечение стига и до някои явно неправилни положения.

Налице е едно раздвижване и засилен обмен на мнения — явен признак за творческите търсения на естетиците в Съветския съюз. Това раздвижване не може да не даде тласък на мислите в областта на естетиката и у нас. Особено на онази естетика, която не се задоволява само със спекулациите на абстрактното мислене, а изхожда от живите факти на нашето изкуство, на онази естетика, която проявява вкус към естетическата стойност на художествените явления. Ние трябва да привлечем интереса на хората на изкуството към въпросите на естетиката, за да осмислят своето творчество, за да повишат своето майсторство, за да се въодушевят от високата си мисия. Вместо това, ние често им предлагаме скучни и неясни формулировки, които не само ги отблъскваха от естетиката, но ги изпълваха с недоверие и дори презрение към нейните абстрактни постулати. Те имаха известно основание — на тях е нужна естетика, близка до художествените факти, естетика, която разбира творческия процес, проявява тънък вкус и може да говори за изкуството и неговата същност емоционално, заразяващо.

Книгите, които Ванслов предлага на читателите, имат тези качества — те са написани темпераментно и в същото време без претенцията за последна дума.

Първата книга на Ванслов („Съдържание и форма в изкуството“) има три раздела, в които разглежда природата и спецификата на художественото съдържание, изразните средства и формата в изкуството, и в раздел трети — взаимодействието

между съдържанието и формата в изкуството.

В едно „Въведение“ Ванслов разглежда историческия развой на понятията за съдържание и форма в изкуството в двете му противоположни концепции — идеалистическа и материалистическа. Съдържанието на изкуството във всички идеалистически естетически учения се разглежда като духовно начало. В ученията на обективните идеалисти съдържанието на изкуството се определя ту като абсолютна идея (Хегел), ту като божествена същност на света. Изкуството е само средство за познание на духовната същност на света. За естетическите теории, изхождащи от позициите на субективния идеализъм, съдържанието на изкуството е абсолютно субективна, произволна дейност на субекта-художник. „Субективните идеалисти — казва Ванслов — свеждат съдържанието на изкуството към еманацията на вътрешното „аз“ на художника, към изразяването на откъснатата от реалния свят индивидуална душа, психика на подсъзнателното и т. н.“ За разлика от идеалистите в естетиката, материалистическите теории изхождат от положението, че изкуството черпи своето съдържание от реалната действителност, а не от абстрактната идея. Тук Ванслов разглежда някои от основните положения на естетиката на руските революционни демократи — Белински, Чернишевски, които ясно и просто подчертават връзката между изкуството и действителността. По същия начин Ванслов разглежда и разбирането за формата в изкуството, като подчертава, че ограничеността на домарксовия материализъм се крие в неговата метафизичност, в неумението му да приложи диалектическият подход при разглеждане на художествените явления. Затова Ванслов обръща особено внимание на Хегеловата разработка на въпроса за взаимоотношенията между форма и съдържание. Хегел разкрива диалектиката на тези категории и това е едно от най-рационалните зърна в новата естетика. Марксистко-ленинската естетика използва това рационално зърно, очиства го от неговата идеалистическа наслойка и облягайки се на материалистическото му тълкуване, разработва въпросът за отношението между формата и съдържанието като диалектическо единство, при което съдържанието се проявява във формата, а формата разкрива съдържанието. Съдържателността на формата е условие за съществуването ѝ в реалистичното изкуство.

При това съдържанието и формата имат свой обективен източник — действителността, обществения живот. Закономерностите в съотношението на съдържанието и формата имат обективен характер, тези закономерности са независими от произвола на творците, те не могат да бъдат унищожени или заменени с нови, без за това да е навярзала определена обществена необходимост. Но тъй като тяхната обективност е от обществен порядък и се реализира в творческата дейност на хората, които творят изкуство, и в дейността на хората, които го възприемат — от само себе си се разбира, че в изкуството се проявява творческата индивидуалност на художника и че господстващите вкусове на онези, които възприемат изкуството на художника, не остават без значение.

Едно от полезните усилия на съветските естетици през последно време е опитът им да внесат яснота в употребата на различните естетически понятия и категории. Книгата на Ванслов има в това отношение много предимства. Авторът подробно разглежда различните аспекти, в които можем да разглеждаме съдържанието и формата в изкуството, като предупреждава против тяхното смесване. „Едно нещо е художественият образ като форма на отражение на действителността, друго нещо е формата на художествения образ. Едно нещо е съдържанието и формата в отношението на изкуството към действителността, друго нещо е съдържанието и формата в самото изкуство, в неговите конкретни произведения“ — пише Ванслов. И наистина цялото му по-нататъшно изследване е посветено на разкриването на тези разни, макар и взаимосвързани аспекти, в които се разглежда формата и съдържанието и техните взаимоотношения.

Ванслов прави разлика между предмета на изкуството и съдържанието в самите произведения на изкуството, прави разлика между художествения образ като форма на отражение на действителността и формата на самия художествен образ в изкуството. По този начин Ванслов, както преди него Буров, подхожда към разкриването на спецификата на изкуството като форма на отражение на действителността, като форма на общественото съзнание, изтръгвайки се от плена на чисто философските разсъждения и навлизайки в сферата на действителните проблеми на изкуството.

Ванслов започва изследването си с определението на предмета на изкуството. Той е прав като говори за това, че не можем да се задоволим с най-общото определение, че предметът на изкуството е обективната действителност, съществуваща до, във и независимо от съзнанието. Това определе-

ние съдържа в себе си най-общата и правилна материалистическа постановка за същността на изкуството и неговото място в обществения живот, но е твърде общо, за да се задоволим с него. Преди всичко то не ни дава никакви признаци, по които можем да определим спецификата на изкуството и да го разграничим от другите форми на общественото съзнание — науката, политиката, морала и т. н. Необходимо е да се потърсят в самата действителност такива нейни качества, закономерности, страни, които са предмет на отражение именно от изкуството, към които изкуството проявява най-голям интерес. Като се съгласява с А. И. Буров по постановката на въпроса за спецификата на изкуството, Ванслов обаче отхвърля абсолютизацията на спецификата на предмета и съдържанието на изкуството, както и отрицанието на тази специфика. „Най-плодотворно — заявява Ванслов — би било според нас да се разглежда изкуството в единство на неговите специфични свойства и черти с чертите и свойствата, общи за изкуството и другите форми на общественото съзнание. И едните, и другите принадлежат както на предмета и съдържанието, така и на формата. Специфичните черти на предмета и съдържанието са първични, определящи. Но специфичните черти на формата са по-забележими, непосредствено очевидни. Специфичните черти могат да бъдат съсредоточени предимно във формата, общите — предимно в съдържанието. Но и във всеки случай трябва да става дума за единството и на едните, и на другите“ (стр. 38).

На основата на такава, според мен, правилна постановка, Ванслов се впуска в конкретно изследване на предмета на изкуството. Като признава плодотворно положението, защитавано от руските революционни демократи, че главен предмет на изкуството е човекът, вътрешният му живот и многостранното му отношение към природата и към другите хора, Ванслов с пълно основание смята това определение незадоволително, защото все още не разкрива спецификата на изкуството, спецификата на неговия предмет, защото и за редица обществени науки човекът и общественият му живот също са главен предмет. Ванслов отхвърля и станалата и у нас твърде популярна формулировка за предмета на изкуството, развита от съветските автори Тимофеев и Буров: „Изкуството е синтетично, т. е. отразява живота в неговата цялост, във взаимоотношението на най-различните му страни“ или както е у Буров: „Изкуството отразява човешкия живот именно като отделно цяло, в което е запазено цялото му многообразие и богатство“.

Като посочва с редица примери, че не само в изкуството, но и в науката се стремим към цялостно обхващане на явленията и в същото време, че не винаги изкуството е в състояние (пък и не е потребно) да обхване явленията на действителността в реалното им многообразие, Ванслов идва до логичното заключение, че всъщност изкуството може да ни даде един твърде „едностранчив“ образ на природата на пример — нейната красота. С други думи, да изобрази явленията преди всичко откъм неговата естетическа страна. Следователно работата не се състои в целостта на изображението само по себе си, а в особения характер на тази цялост, именно в нейното естетическо своеобразие, в нейното естетическо качество. По този начин Ванслов се приближава до едно плодотворно, според мен, решение на въпроса за спецификата на предмета на изкуството.

Като разглежда същността на естетическото в самата действителност, той предупреждава против вулгаризирането на идеята за естетическата страна на явленията в действителността. „Естетическата страна на явленията в действителността не е, разбира се, — пише Ванслов — някаква особена пространствено-геометрическа страна или механически разбирана съставна част. Тя представлява от себе си специфично качество, присъщо на тези явления в цяло и характеризиращо ги съществено (естетическата оценка е качествена оценка, отнасяща се в същото време към същността на явленията, стр. 60). Според Ванслов на явленията в действителността са присъщи обективно естетически качества. Тези качества са прекрасното или безобразното, възвишеното или низостта, трагичното или комичното и т. н. с всичките им многообразни оттенъци, разновидности или съчетания. Съвкупността от тези качества ние наричаме естетическа страна на действителността. В тези качества се изразява и своеобразието на конкретно-чувствения облик на явленията, и тяхната обществена същност, и отношението на човека към тях.

„Като особена форма на общественото съзнание изкуството се корени в естетическото отношение на хората към действителността, явява се главно средство, орган на изразяването му и заедно с това мощен стимул за развитието на естетическото чувство на хората: „Предметът на изкуството... — писа Маркс — създава публика, която разбира изкуството и е способна да се наслаждава от красотата“ (стр. 70).

Но естетическите качества съществуват не като естествено-природни качества на нещата, а съществуват обективно в обществената практика на хората, оценяват се винаги от човека и в същото време не са

продукт на човешкото съзнание, както учат идеалистите. Те се пораждат в сложната човешка практика, в процесите на труда.

И тъй, според Ванслов предметът на изкуството е действителността в нейното естетическо своеобразие. Разбира се, предупреждава Ванслов, изкуството не отразява само естетическата страна на явленията на действителността. То отразява и много други страни, защото самата естетическа страна на действителността не съществува изолирано от останалите страни на света — нравствената, политическата и пр. Но това многостранно отражение винаги е пречупено през естетическата страна. Вън от това „пречупване“ няма изкуство. За отразяването на естетическата страна на действителността изкуството си изработва особена форма — художествения образ — единство на общото с конкретното, същественото с индивидуалното. Като установява спецификата на предмета на изкуството, Ванслов преминава към разглеждане и определение на художественото съдържание. Ванслов изхожда от правилната постановка за нетъждественост на предмета и съдържанието в изкуството. Предметът и съдържанието са нетъждествени, както отражаемостта и отражението, оригиналът и копие. Съдържанието е винаги субективен образ на обективната действителност и, както при всяко отражение, предметът принадлежи на действителността, а съдържанието — на съзнанието. При това животът, действителността е винаги по-богата от онова, което може да се обхване от изкуството, което отразява само отделни нейни страни. В съдържанието на изкуството се включва винаги и онова, което художникът влага от себе си като оценка на явленията, които възсътдава. Така процесът на отражението на действителността в изкуството, превръщането му в съдържание на конкретното художествено произведение е процес творчески, целенасочен, подчинен на определени обществени задачи. Художникът винаги творчески преработва материала от действителността и в неговото произведение е отразено не само обективното, жизнения факт, но и неговия собствен субект, неговата личност. При това, за разлика от идеалистите, нашата естетика винаги подчертава вторичността, подчинеността на субективното в съдържанието на изкуството. С това се обясняват и множеството примери в историята на изкуството за крещящи понякога противоречия между обективното идейно значение на творбата и субективните идейни замисли на художника.

Ванслов прави по-нататък анализ на съдържанието на изкуството като се обляга на редица примери от руското и съветското изкуство. Според него кръгът от явления,

изобразени в едно художествено произведение, е тема на произведението. „Темата на художественото произведение отговаря на въпроса какво е изобразено в него, т. е. характеризира предметът на изображението“ (стр. 89). А сюжетът е според Ванслов конкретизация на темата и представлява последователност на събитията, изобразени в художественото произведение. „Сюжетът е конкретната разработка на темата в развитието, сълъкновението и взаимодействието на типичните характери в типични обстоятелства, определящи техните действия“ (стр. 90).

А идеята на произведението Ванслов определя като правдиво обобщение на явленията на живота, главен смисъл на произведението, определящ неговото обществено значение. Идеята е в неразкъсваема връзка с темата на произведението и съставна част на неговото съдържание. Идеята винаги произтича от разкриването на същността на темата в художественото произведение и често се проявява като съзнателно провежданата от художника основна тенденция на произведението. В идеята на произведението се изразяват класовите позиции на художника, тя се определя от неговия мироглед. Тук Ванслов прави различие между обективната идея на художественото произведение, произтичаща от правдивото и дълбоко разкриване на същността на отразяваните събития и субективния идеен замисъл на автора. Като отчита обаче спецификата на изкуството, Ванслов уточнява специфичното в идеята на художественото произведение и я нарича условно с термина „образно-естетическа“ (стр. 105). „Образно-естетическата идея е продукт на художественото мислене — пише Ванслов. — Тя представлява не само отражение на съществените връзки и отношения на явленията в действителността (което е характерно и за общата, абстрактна идея), но и възпроизвеждане на чувствено-конкретния облик на тези явления, включва също и тяхната емоционално-естетическа оценка (стр. 105). Ванслов подчертава, че художникът изразява своето отношение към изобразяваната действителност не чрез разсъдъчни декларации, а чрез емоционално-естетическа оценка, че в изкуството намира своето възплъщение естетическият идеал на художника. Съдържанието на изкуството е винаги конкретно исторически обусловено и в него намират отражение обществения живот и идеите, които възлнуват обществото в определена епоха. Ванслов правилно подчертава, че не само съдържанието в изкуството има свои специфични черти, но че то има някои особености, които отличават един вид изкуство от друг вид изкуство. Например литературата от живописата, музиката.

Ванслов отделя специална глава в своя труд на въпроса за майсторството в областта на съдържанието, майсторството да се отразява дълбоко и правдиво животът. „Оценката на майсторството на художника трябва да изхожда от критерия на съдържанието“ — казва Ванслов, а не само да се свежда към формалното умение.

Вторият раздел от книгата на Ванслов е посветен на въпроса за формата в изкуството и неговите изразни средства. Като разглежда специфичните материални средства, с помощта на които се създава художествената форма в разните видове изкуства, Ванслов винаги подчертава тяхната естетическа природа. Езикът в изкуството, бидейки в основата си „материално“ технически, е в същото време изобразително-изразителен език. Това произтича от естетическата природа на предмета на изкуството и, разбира се, на неговото съдържание. Защото естетическите качества на явленията на природата и обществения живот са не само чувствено-конкретни, но и изразителни. В тях се проявява човешки-значимото, обществено по смисъла си съдържание. С помощта на тези специфични за всяко изкуство изобразително-изразни средства се изгражда художествената форма, която Ванслов определя като многостранна конкретна структура на художественото произведение. Формата е винаги съдържателна, тя е подчинена на задачата да изрази съдържанието, което възплъщава. „Формата няма никаква цена, ако тя не е форма на съдържанието“ — цитира Ванслов мисълта на Маркс. Съдържателността на формата е нейната най-важна закономерност. Но художествената форма сама по себе си не е тъждествена на съдържанието.

„Художествената форма — пише Ванслов — представлява преди всичко материално битие на отразената в изкуството действителност, способ за съществуването ѝ като съдържание на художественото произведение, въздействащо непосредствено на хората. В това е главната ѝ функция, в това е различието ѝ от съдържанието, което представлява от себе си отражение, идеално битие на действителността в произведенията на изкуството“ (228).

От друга страна, формата не е механичен сбор от изобразително-изразните средства. Тя е органична, цялостна. Органичната цялостност на формата е друга нейна най-важна черта, произтичаща от нейната съдържателност.

В последния раздел на книгата Ванслов разглежда взаимоотношенията между формата и съдържанието в духа на традиционното му разглеждане: неразкъсваемо единство на формата и съдържанието, първичност на съдържанието и активност на

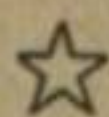
формата, единство и противоречие на съдържанието и формата. В последната глава привлича вниманието въпросът за съответствието и несъответствието на формата и съдържанието. Главно в спор с Б. Реизов, Ванслов обосновава тезата си, че „... несъответствието между съдържанието и формата винаги се корени тъй или иначе в противоречията на съдържанието, обуславящи противоречията във формата. Но една страна в тези противоречия може да бъде изразена предимно в съдържанието, друга — предимно във формата. В такъв случай противоречието вътре в съдържанието и в границите на формата в една или друга степен се завоалира и на преден план изпъква несъответствието

между формата и съдържанието изцяло“ (стр. 334).

При това несъответствието между съдържанието и формата е резултат на някакъв процес — или в историческия процес на развитието на изкуството, или в творческия процес на художника. Съответствието или несъответствието между формата и съдържанието не бива да се абсолютизира. Пълното несъответствие е невъзможно, защото в такъв случай изобщо няма да има произведение на изкуството.

Новата книга на Ванслов е ценна както с правилните решения на редица естетически въпроси, тъй и с положенията, които потикват читателя към по-нататъшни размишления.

ЯКО МОЛХОВ

МЕЖДУ СПОРНОТО И БЕЗСПОРНОТО

(По повод книгата на Boris Zihelr, *Umetnost i idejnost*, isd. pred. „Kultura“, Beograd, 1957)

Първото впечатление от една полемика е често измамно. Така е, понеже погледът се плъзга по гланца на остроумните възражения и без да ще изпуска нерешените въпроси, които запълват подтекста на всяка сериозна полемика. Именно — нерешените въпроси. Да се защити постигнатото е само предпоставка за действително научния спор. Ето защо няма да започна кратките си бележки по повод на новата книжка на видния югославски марксист Борис Зихерл с впечатлението, което добих, когато той печаташе на части труда си в сп. „Савременик“. Бих искал да изтъкна само онези проблеми, върху които книжката „Изкуство и идейност“ привлича вниманието. Още повече — много от тях имат съвсем пряка връзка с проблемите, разисквани напоследък и у нас.

Все по-често взе да се говори за противоречието между художествения метод и светогледа. У нас си пробива уверено път схващането, че светогледът на писателя не може да бъде определящ спрямо неговия метод. Подобно схващане намери сериозна аргументация в трудовете на Тодор Павлов и други наши литератори. Ала ето че полемиката между Зихерл и Йосип Видмар ни подсеца за една твърде осезаема опасност.

За съжаление, статиите на Видмар, които се подлагат на критика в книжката „Изкуство и идейност“, не се намират в нашите библиотеки. Станаха ни известни само отговорите на Йосип Видмар, обнародвани в белградското списание „Delo“ през миналата година. Полемиката се води главно

по три въпроса: „първо, по въпроса за художниковата и въобще за човешката априорна природа, второ — за светогледа на художника и за значението му в изкуството и трето — по въпроса за различните стойности на светогледа в изкуството“ (срв. Josip Vidmar, *Estetički nespogazumi*, „Delo“, br. 12, 1957, str. 881).

По всичко личи, че след излизането на книжката „Изкуство и идейност“, полемиката няма да заглъхне. Съгласно логиката на всеки теоретически спор, ще бъдат засегнати вероятно и други страни на творческия процес. Поради това сега е трудно да се вземе категорично отношение към всички възгледи, които си дават среща в спора. Но за нас и сега е важно да се изтъкне обстоятелството, че Видмар се е опрял на същата особеност в съотношението светоглед-художествен метод, която интересува и нашето литературознание. Той е припомнил известните оценки на Ленини за „двустранността“ у Толстой и е побързал да направи извода, че между мислителя и писателя съществува ярко очертана граница. Видмар говори доста определено за някакво „Лениново становище за неважност на мисловната насоченост (usmerenost) в литературата“ (цит. по стр. 12 на „Umetnost i idejnost“).

Следващата стъпка е по-лесна. Личността на писателя се разполовява, като едната половина се отнася до неговия светоглед, до личността-мислител, а другата — до писателския му талант, обезкървен, защото му е отнет светогледа или поне най-малкото — обявен е за „неважен“ в изкуството. За Видмар не е било достатъчно